

Bokanmälningar

Björn Gäfvert:

Kreuger, riksbanken och regeringen

Björn Gäfverts avhandling *Kreuger, riksbanken och regeringen* (Liber förlag, Stockholm 1979, 340 s) är enligt min mening en ovanligt stimulerande bok, som kan rekommenderas för läsning även till ekonomer. Jag tänker i synnerhet på dem som med intresse tagit del av de många försöken att spegla 70-talskrisen mot 30-talskrisen och därigenom fått sin nyfikenhet på Kreuger-dramat förstärkt.

Under 1970-talet har den vetenskapligt syftande historiska forskningen om Kreuger kommit igång på allvar vid flera av våra universitet. Gäfverts bok ingår i projektet "Kreugerkoncernen på svensk och internationell kapitalmarknad" vid Historiska institutionen vid Stockholms universitet. Boken tar i första hand upp de kortsiktiga finansieringsproblemen som till slut tycks ha blivit den faktor som fällde Kreuger och fokuserar på Kreugers förhållande, under det sista året av hans liv fram till dödsskottet i mars 1932, till sin huvudsakliga svenska bankförbindelse, Skandinaviska Banken, samt till riksbanken och regeringen. Denna avgränsning betyder att framställningen inte berör de aspekter av Kreugerproblematiken som i efterhand kanske får ses som de historiskt betydelsefullaste, nämligen skapandet av de olika produktiva enheterna inom Kreugerkoncernen såsom STAB (i dag Swedish Match) och SCA. Detta betyder också att den kanske intressantaste frågan,

nämligen den om Kreugers ansvar för koncernens i och för sig ej bevisade men troligen underminerade soliditet, inte heller tas upp. En belysning av dessa sidor skulle ha krävt ett mycket längre tidsperspektiv. Men Gäfvert har utan tvekan valt den aspekt som bjuder på den största dramatiken och den som låter sig bäst studeras som ett händelseförlopp och således är eminent anpassad för en historiker som inte bara är en skicklig forskare utan också en god berättare.

Framställningen är uppdelad i 14 tämligen korta kapitel och en exkurs. De första tre kapitlen presenterar studiens frågeställningar och källmaterial samt kommenterar den tidigare såväl icke-vetenskapliga som vetenskapliga litteraturen. I kapitel 4 presenteras så vad Gäfvert något teoretiserat benämner förhandlingsparterna. Därefter löper framställningen helt kronologiskt fram till kapitel 14, som är ett sammanfattningskapitel. Den börjar i kapitel 5 med en beskrivning av Kreugerkoncernens utveckling under 1930, då Kreuger nådde höjdpunkten i sin finansiella karriär. Mot årets slut började olika bromsande faktorer göra sig kända, och vid nyåret 1931 såg läget inte längre ljus ut. I samband med att Kreuger hade tvingats till ett mindre kort lån i Skandinaviska Banken lades därför i samråd med dess direktör Oscar Rydbeck en plan upp för hur kon-

cernen skulle möta sina tidigare kontraherade betalningsförpliktelser.

Den största av dessa betalningsförpliktelser gällde utbetalningen av andra och sista delen av ett lån till Tyskland i maj 1931, vilket Kreuger hade förbundit sig till under hösten 1929. Stora belopp skulle också, enligt ett avtal ingånget så sent som november 1930, betalas till Polen i mars och juni. För sommaren gällde det sedan att skaffa medel för den utdelning koncernen skulle besluta om efter bokslutet för år 1930. Under resten av året skulle en hel del mindre låneavtal fullföljas. Hur dessa medel ordnades beskrivs i kapitlen 6 och 7, som för utvecklingen fram till mitten av maj, då den stora internationella bankkrisen utbröt. Den plan som lades upp inskränktes till att täcka in medelsbehovet för koncernens första halvår. Detta skulle ske genom långsiktig upplåning och aktieemissioner utomlands, men dessutom skulle ytterligare bankkredit ordnas genom ett syndikat av svenska banker. Sistnämnda kredit var avsedd att täcka den första betalningen på det polska lånet, och riksbankschefen Ivar Rooth hade gett klartecken för syndikatarrangemanget genom att lova de deltagande bankerna rätt att rediskontera de växlar som Kreuger ställde ut. Finansieringen av den första betalningen genomfördes programenligt, men det blev svårigheter inför betalningen av det stora tyska lånet, därför att de långsiktiga emissionerna inte hade varit tillräckligt framgångsrika... Under april och början av maj blev Kreuger tvungen att förhandla sig till ytterligare banklån, denna gång från Skandinaviska Banken ensam, som efter visst motstånd gav honom lånet, sedan Rooth, också synnerligen motvilligt, återigen lovat banken rätt att få rediskontera Kreugers växlar.

Alla planer som gjordes upp vid 1931 års början och alla dispositioner som vidtogs under första halvåret kullkastades mer eller mindre av den internationella valutakris som började i maj. Hur detta påverkade Kreuger och vilka dispositioner han drevs till behandlas i kapitel 8, ett av bokens mest intressanta. Här ges en framställning av hur Kreuger under

juni sålde LM Ericsson till värste konkurrenten ITT för att få tillräckligt med medel för den höga utdelning som han under våren bestämt för koncernens aktier och vissa andra värdepapper. Trots denna försäljning befann sig Kreuger i augusti ånyo i behov av krediter, men hans anhållan hos Rooth möttes med avslag. Han lyckades dock i stället arrangera ett lån i New York. Rooth hade vid denna tidpunkt fått ett nytt bekymmer i den fallande valutareserven och blev till slut efter påtryckningar från bl a Oscar Rydbeck, som mer än någon annan började kunna se hur prekärt Kreugers läge var, övertygad om behovet av ett valutalån utomlands. Ett sådant beslutades i början av september, men försöket att få ett lån misslyckades. Svenskarna var för sent ute och hann inte genomföra låneförhandlingarna, innan England lämnade guldmyntfoten, vilket helt ändrade lånemöjligheterna. Sverige tvingades i stället följa Englands exempel efter en vecka. Under samma vecka lades även Kreugers lån i Skandinaviska Banken om, efter påtryckningar från Rooth.

I det därefter följande kapitlet behandlas de dramatiska låneförhandlingar Kreuger tvingades till under oktober, när han inte längre tilläts att omsätta ett par stora franska växelkrediter. Vid denna tid hade riksbanken ett ytterst litet valutaförråd och vägrade kategoriskt att bistå Kreuger och kunde inte förmås därtill, förrän regeringen intervenerat. Efter ett övergångskapitel, som behandlar utvecklingen under resten av hösten och början av 1932, tas så i kapitel 11 upp de ytterst dramatiska förvecklingarna kring Kreugers penningnöd i februari. Det är vid detta tillfälle som Stockholms Enskilda Bank kunde meddela att Kreuger häftade i skuld för ett amerikanskt lån, som han tidigare inte hade informerat sina svenska kreditorer om. Dessa vägrade nu att assistera honom och ville att riksbanken skulle träda emellan. Rooth kunde förmås till ett sådant ingripande, tillsammans med ett banksyndikat, först sedan statsministern intervenerat. Som villkor för denna hjälpoperation var Kreuger tvungen att acceptera att riks-

banken drog igång den undersökning av hans finansiella ställning som några veckor senare blottlade hans situation.

I boken två sista kronologiska kapitel behandlas dramatiken kring ITT:s uppsägning av köpavtalet om LM Ericsson, genomförandet av utredningen om Kreugerkoncernens ställning, hemkallandet av Kreuger och dennes självmord i Paris samt, epilogiskt, riksbankens omedelbara åtgärder efter Kreugers död, såsom antagandet av en moratorielag och tillsättandet av en undersökningskommision. Här bryts framställningen. Kreugerdramat gick nu över i en radikalt anorlunda fas.

Forskningen bakom framställningen är väldokumenterad på historikers sedvanligt stränga sätt och ger intryck av grundlighet och noggrannhet. Författaren tycks ha bemästrat sitt material. Ett svårt källkritiskt problem har förelegat i så måtto att en stor del av materialet tillkommit efter Kreugers död och således bjudit på svårbedömbara skevheter. Ett annat problem har varit att källmaterialsituationen har varit högst olika för belysningen av de skilda aktörerna och också varierat markant med avseende på tidstäckningen för dem. Aktörernas förbindelser med varandra har således inte kunnat helt klarläggas, och det har inte varit möjligt att följa händelseförloppet helt kontinuerligt. Således är underlaget för beskrivningen av i synnerhet regeringens agerande tämligen tunt, och detta gäller i hög grad även Kreuger själv. Deras agerande belyses således främst med material som härrör från de övriga aktörerna. Den kanske viktigaste källan för hela framställningen är Oscar Rydbeckes dagbok. Utöver att Gäfvert med denna källas hjälp kan följa Kreugers förbindelser med Skandinaviska Banken är den helt fundamental för att förstå hans förbindelser också med riksbanken och regeringen. Beträffande kontinuiteten i tidstäckningen ökar observations-

tempot mot periodens slut. I vissa kritiska perioder är framställningen en redogörelse för vad som hände timma för timma.

Inom historiska fackkretsar har den vetenskapliga halten i Gäfverts avhandling uppenbarligen bedömts som hög. Dess vetenskapliga betydelse komplieras dock av att Ernst Söderlund redan ett år tidigare i sin framställning av Skandinaviska Bankens historia i stort men även i många väsentliga detaljer täckt in det händelseförlopp Gäfvert beskriver (Söderlund, Ernst, Skandinaviska Banken i det svenska bankväsendets historia 1914–1939, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1978). Även Söderlund har haft tillgång till bla Oscar Rydbeckes dagbok. Värdet av Gäfverts avhandling reduceras betydligt av att han inte formulerat syftet med sin undersökning utifrån en mera explicit beskrivning av forskningsläget efter Söderlunds bok. Dess betydelse måste bedömas efter i vad mån den vederlägger, kompletterar, vidareutvecklar eller fördjupar Söderlunds framställning. Tyvärr får läsaren ingen information om vad Gäfvert anser sig ha åstadkommit därvidlag.

Utöver läsoplevelsen, kunskaper om Kreugerdramat och 1930-talet ger Gäfverts bok en fin demonstration av vad dagens historiska forskning kan åstadkomma på områden av stort intresse för ekonomer – utan försök att teoretisera eller ens använda mycket ekonomisk teori. Det var länge vanligt att kritisera historikerna för deras ensidigt ideografiska framställningar, men resultaten av deras försök att tillmötesgå denna kritik och idka samhällsvetenskap förskräcker ofta. Man är därför egentligen tacksam för att den samhällsvetenskapliga ambitionen i Gäfverts bok blivit så modest.

PhD Rolf Henriksson
Ekonomisk-historiska institutionen
Stockholms universitet